



Սույն գիրքը թվայնացվել է Գրքասեր ՀԿ-ում հայերենով գրականության պահպանման, հանրայնացման և ժամանակակից թվային միջավայրում հասանելի դարձնելու նպատակով:

Կազմակերպության նախաձեռնությունը միտված է հայերեն գրքերի և տեքստերի տարածմանը, ընթերցանության խթանմանը և մշակութային ոչ նյութական ժառանգության պահպանությանը՝ ապահովելով դրանց հասանելիությունը հնարավորինս լայն շրջանակների համար:

Մենք հավատում ենք, որ թվայնացումը ոչ միայն պահպանման միջոց է, այլև գիտելիքի, գրականության և մշակույթի շարունակական փոխանցման կարևոր ուղի:

Գրքասեր ՀԿ-ն գրքերը ծայնագրում և թվայնացնում է բացառապես Ձեր նվիրատվությունների շնորհիվ: Կազմակերպությանը կարող եք օժանդակել հետևյալ հղումով՝

<https://grqaser.org/hy/donate>

Ստուգված

Հունական գրականություն, Արձակ, Պատմվածք
13+

Թարգմանիչ՝ Ռ. Ռուբինյան

Նիկոս Կատիֆորիս

Լուսանկարը

Մի հին ավտոբուս, աղմուկով ու թխկթխկոցով, ընթանում էր ասֆալտե ճանապարհով: Գալիս էր Աթենքից: Ուղևորները իրար սեղմված, իզուր ջանում էին սեփական շնչով տաքացնել ձեռքները: Մեքենայի վրա ապակիներ չկային, և նրանց փոխարինող ֆաներայի թերթերը նեղ անցքերից բաց էին թողնում սառը, ածելու պես կտրող քամին:

Մոմլաթով ծածկված առաստաղն ու հատակը ծակոտկեն էին, որտեղից նույնպես ցուրտը ներս էր թափանցում: Մի խոսքով, դա ոչ թե ավտոբուս էր, այլ անիվների վրա դրված մի ցանց՝ օկուպացման օրերի ֆաշիստական տեխնիկայի վերջին խոսքը: Այն աշխատում էր ոչ թե բենզինով, այլ քարածուխով, որը այրվում էր «գազախցում», մեքենայի հետևի մասում դրված տուփի մեջ: Այդ տուփն այնպես անգթաբար էր տաքացնում վերջին նստարաններին նստած դժբախտ ուղևորներին, որ սրանք նախանձում էին առջևում սառչողներին:

Հանկարծ այդ ավերակը շրջվեց աջ, ապա՝ ձախ, և կտրուկ կանգ առավ: Վարորդի բերանից մի թունդ խոսք դուրս թռավ: Նա գլուխը դուրս հանեց պատուհանից:

— Դե՛, կորի՛ր այստեղից, քանի դեռ չեմ ճգնել...

Ճամփամիջին կանգնել էր ոտաբորիկ, պատառոտված շորերով մի տղա: Ձեռքերը վեր բարձրացրած, նա ցատկոտում էր մերթ մեկ, մերթ մյուս ոտքի վրա... Տղան առանց վախենալու փակել էր մեքենայի ճանապարհը, և, երբ մեքենան կանգնեց, թռավ առջևի ոտնատեղին ու կառչեց դռանը:

— Դե, հիմա գնա,— ասաց նա:

Տղայի տեսքն այնքան լուրջ էր, որ բոլորը փոթկացրին, բայց վարորդը մարտականորեն էր տրամադրված:

— Է՛յ,— բղավեց նա տոմսավաճառին,— իջեցրու այդ լակոտին, քանի ես դրա գլխին չեմ տվել բռնակով...

— Իջի՛ր...

— Քեռի ջան, ներս թող ինձ:

Եվ փոքրիկ տղան սկսեց ծեծել դուռը: Տոմսավաճառը բռնեց նրա օձիքը և բարձրացրեց, փորձելով ցած նետել: Բայց պարզվեց, որ դա այնքան էլ հեշտ գործ չէր: Փոքրիկը երկաթե բռնատեղից ամուր բռնած, ամբողջ ուժով թափահարում էր ոտքերը և հեծեծում:

— Օ՛, օ՛: Սպանե՛ց, սպանե՛ց: Ա՛խ աչքս: Ա՛խ ոտքս: Վա՛յ, ձեռքս ոլորում է:

Քամին բարձրացրեց նրա բլուզը: Ինչքա՛ն նիհար էր մարմինը: Ներս ընկած փորը թափանցիկ էր թվում, կաշվի տակից երևում էին կողոսկրերը: Թույլ, փոքրիկ, մարդանման...

— Է՛յ, տոմսավաճառ, մրսում եմք, ծածկիր դուռը,— բղավեց ուղևորներից մեկը:

— Հիմա: Հենց որ ցած գցեմ այս...— կտրուկ շարժումով նա երեխային հրեց ոտնատեղից:

— Դե ներս թող նրան...

Տոմսավաճառը տատանվում էր:

— Դու ո՞ւր ես գնում:

— Այնտեղ, որտեղ դու:

— Տոմսի փող ունե՞ս:

— Եթե ես փող ունենայի,— հեկեկանքից կերկերացող ձայնով պատասխանեց տղան,— եթե ես փող ունենայի, ուտելու բան կառնեի:

Անհարմար լռություն տիրեց:

— Ես կվճարեմ նրա փոխարեն,— ասաց տխրադեմ, նիհար մի ուղևոր:

Փոքրիկը ներս մտավ:

— Ճի՞շտ: Դուք կվճարե՞ք:

— Կվճարեմ: Որտե՞ղ ես իջնելու:

— Որևէ հեռու տեղ: Վերջին կանգառում...

— Դու ինքդ էլ չգիտես, ուր ես գնում:

— Ինձ համար միևնույն է... Միայն թե Աթենքից հեռու: Ախր այնտեղ ոչ մեկը կենդանի չի մնա... բոլորը կմեռնեն:

Նա պառկեց հատակին, շրջվեց դեպի իր անձանոթ հովանավորը, երջանիկ այն մտքից, որ հեռանում է մահվան քաղաքից:

II

Այդ ժամանակից շատ օրեր են անցել: Եվ ահա տխրադեմ ուղևորը նստած է իմ դիմաց: Դա իմ հին ընկերն է, և երբ պատահում էր, որ մենք միասին անցնում էինք իր տան մոտով, նա ինձ ներս էր հրավիրում: Նրա ճերմակող քունքերը և դեմքի խոր կնճիռները պատմում են այդ մարդու ապրած ողբերգության մասին: Նա ոչ կին ունի, ոչ երեխաներ, նրա սրտի խորքում թաքնված է միայնության անսահման վիշտը:

Հենց նոր ենք ընթերել: Մեծ կրակարանում ճրթճրթում են փայտերը, բոցը թեթևակի դողդողում է: Ծեր կինը, որը հոգում է նրա տնտեսությունը, գնացել է քնելու, չսպասելով, որ ավարտենք զրույցը:

— Ի՞նչ եղավ հետո,— հարցնում եմ ես:

Նայելով կրակին՝ նա մտքերի մեջ ընկավ, ապա մի կում գինի խմեց:

— Ի՞նչ եղավ երեխան:

— Նրան վիճակված էր իմ կյանքում տարօրինակ և նույնիսկ ճակատագրական դեր խաղալ: Եվ ես, ի միջի այլոց, դա զգում էի առաջին րոպեից: Փոքրիկը ինձ նայում էր այնպիսի՝ հավատով, այնպիսի՝ հույսով: Հենց դա էլ ամեն ինչից շատ էր անհանգստացնում ինձ: Ես զգում էի, որ նրա փոքրիկ, թույլ, հուսահատ հոգին ինձ էր ձգտում: Իսկ ես այն ժամանակ սարսափելի եսասերն էի և չէի ցանկանում պատասխանատվություն վերցնել ինձ վրա: «Դու խելագարվե՞լ ես,— ասում էի ինքս ինձ,— այժմ ամեն մեկն իր համար է,

միայն աստված է բոլորի համար: Իսկ դու ուզում ես քեզ վրա ծանր պարտականություն դնել, վերցնել այս թափառաշրջիկին: Դու ի՞նչ պետք է անես նրա հետ: Չէ՞ որ սրանով ամեն ինչ չի վերջանա... Ստիպված կլինես տղային տանել քեզ մոտ...»: Այն միտքը, թե տղան կարող է կաշել ինձանից, վախեցնում էր ինձ: Իմ սրտում ծնվեց ամոթալի մի հույս. տղան անպայման փաստաթղթեր չունի, և իտալացիները նրան կիջեցնեն առաջին իսկ հսկիչ պոստում: Բայց իտալացիները տղային ոչ մի ուշադրություն չդարձրին: Իսկ երբ ստուգումից հետո մեքենան նորից շարժվեց, նա պառկեց ինչ-որ տոպրակների վրա և գլուխը դնելով իմ ծնկներին, քնեց...

Ընկերս մի րոպե լռեց:

— Չգիտեմ, դու նկատե՞լ ես, թե մարդ իրեն ինչքան լավ ու ազնիվ է զգում, երբ նայում է քնածին, — նորից սկսեց նա, — քնածը գտնվում է քո իշխանության տակ: Դու կարող ես նրան վատություն անել, չհանդիպելով դիմադրության: Քունը՝ դա վստահության վիճակն է: Քնածը կարծես հանձնվել է քեզ, նրա մեջ ամեն ինչ քնած է՝ և՛ լավը, և՛ վատը: Եվ նրա այդ անշարժությունը, անգործությունը քո մեջ ինքնաբերաբար արթնացնում են բարի զգացումներ, դու քեզ համարում ես նրա պաշտպանը: Ես էլ այդ բանը զգացի տղայի նկատմամբ: Հենց որ նայեցի նրան՝ քնած, գունատ, նիհարիկ այդ տղային, երբ տեսա, թե ինչպես համաչափ է բարձրանում նրա նեղլիկ կուրծքը, զգացի, որ նրա մոմե մարմնից դեպի ինձ են ձգվում անտեսանելի թելեր: Սակայն այդ թելերը սարդոստայնի պես դեռ շատ բարակ էին: Եվ քանի շատ էր ավելանում իմ մեջ բարությունը, այնքան ուժեղանում էր իմ ներքին դիմադրությունը: Եվ տեղնուտեղը, ավտոբուսի մեջ, ես որոշեցի տղային հանձնել իր ճակատագրին: Ես վանեցի իմ սեփական խղճի բոլոր ընդդիմությունները, և երբ մենք հասանք վերջին կանգառը, ու նա հանկարծ արթնանալով, վեր թռավ, վերցրի իմ իրերը և ուղղվեցի դեպի դուռը, ցույց տալով, թե իրեն բոլորովին չեմ ճանաչում:

— Թույլ տվեք, ես կօգնեմ ձեզ իրերը տանելու, — ասաց նա իր թույլ ձայնով:

Ինչ-որ դե իմ մեջ շշնջաց... «Տեսնո՞ւմ ես, նա պատրաստվում է կաշել քեզ»:

— Անխելք մարդ է գտել: Ոչ, թույլ չեմ տա, — պատասխանեցի ես:

Եվ երբ տղան մոտեցավ կապոցին, ես վճռականապես ասացի.

— Պետք չի: Ես մոտիկ եմ ապրում:

Եվ, հաղթողի տեսքով, իջա ավտոբուսից: Հաղթող՝ ինքս ինձ: Բայց տղան չէր էլ մտածում ձեռք քաշել ինձնից: Նա գալիս էր իմ հետևից: Հարկավոր էր նրանից մեկընդմիջտ ազատվել:

— Ահա և մենք տեղ հասանք: Հիմա ո՞ր ես գնալու:

Նրա արյունատար անոթներում երևի մի քիչ արյուն էր մնացել, որովհետև դեմքը շառագունեց: Նա նայեց շուրջը, ասես աշխատելով որոշել, թե ուր գնա, հետո, համառ կերպով աչքերիս նայելով, ասաց.

— Ոչ մի տեղ,— նրա հայացքում արհամարհանք կար...

«Դե ինչ, դու ինձ արհամարհելու իրավունք ունես»,— պատասխանեց իմ հայացքը: Սակայն բարձրաձայն ասացի.

— Չէ՞ որ դու էիր ուզում այստեղ գալ: Ուրեմն նեղացի ինքդ քեզանից:—
Եվ սկսեցի արագ-արագ քայլել ամայի փողոցով: Ես չէի համարձակվում ետ նայել, որովհետև այնտեղ դեռ կանգնած էր օտար, միայնակ, քաղցած ցնցոտիավորը, որը գլուխը դնելու տեղ չունեիր... Ես գգում էի, որ տղան նայում է իմ հետևից և իմ յուրաքանչյուր քայլը, որ հեռացնում էր ինձ նրանից, ավելացնում էր նրա հուսահատությունը: «Բայց ես ոչ մի բանով մեղավոր չեմ: Քանի որ որոշումն ընդունված է, ուրեմն պետք է հաստատուն մնալ: Չէ՞ որ ես տղամարդ եմ և ոչ թե ինչ-որ փսլնքոտի մեկը»:

Այսպես էի մտածում ես, ցուցամուլաբար քայլելով փողոցի միջով, և, հասնելով իմ տանը, վճռականորեն ուղղվեցի դեպի շքամուտքը, կարծես ցանկանալով ցույց տալ, որ չեմ կամենում պոչիցս կպած ուղեկցողից թաքցնել իմ տունը: Չէ՞ որ ցանկության դեպքում ես նրան այնտեղից էլ կարող եմ վռնդել: Բայց, այնուամենայնիվ, թաքուն մի հույս կար սրտիս խորքում, որ եթե նրան չհաջողվի որևէ տեղ ապաստան գտնել, կգա ինձ մոտ:

Երբեք իմ տունն ինձ այդպես ամայի, դատարկ և օտար չէր թվացել: Պատերն ինձ էին նայում խիստ ու սառնահայաց, ինչպես դատավորներ, հատակը կարծես վրդովմունքով ճռճում էր ոտքերիս տակ, առաստաղը, թվում էր, փուլ կգա գլխիս, իսկ կրակը վառարանում ատելությամբ իմ մասին ինչ-որ բան էր ասում փայտերին, և սրանք, ի պատասխան, այրվելով ճարճատում էին: Կահույքն ասես ինձ էր նայում գաղտագողի՝ խուսափելով իմ հայացքից: Նույնիսկ իմ տնտեսուհին անսովոր լռակյաց էր և անբարյացակամությամբ էր նայում ինձ: Ես նրա հետ կռվելու առիթ էի որոնում, բայց այդպես էլ չգտա: Սենյակում շոգ էր, և ես պատուհանը բացեցի: Ցածրանիստ, սև ամպերը ծածկել էին երկինքը և կապարի ծանրությամբ ճնշում էին հոգիս: Միայն ես գիտեի, թե ինչու էր այդպես:

Այսօր դժբախտ, միայնակ, բոլորին օտար մի տղա կսառչի որևէ փողոցի անկյունում, և երբ առավոտյան տեսնեն նրա դին, ոչ ոք նույնիսկ չի կարող ասել, թե ինչ էր նրա անունը և ինչպես էր ընկել այստեղ: Միայն սմենատես երկինքը կիմանա նրա տխուր պատմությունը: Եվ ահա նա իջել է մինչև գետին ու սփռել կապարե ամպերը, որպեսզի ծածկի նրա

փողքիկ, անմեղ հոգին... Ես զգում եմ, որ իմ աչքերից արցունք է հոսում:
«Վազիր, փրկիր Նրան», բարձրաձայն ասաց ինձ Ներքին մի ձայն: Այդ
ձայնը ինձնից թոթափեց անգործունեությունը, կարծես շրխկացրեց
մտրակով:

Եվ ես գնացի այնտեղ, ուր թողել էի տղային: Սակայն Նա այնտեղ չէր:
Շրջեցի բոլոր մոտակա փողոցները, ոչ մի տեղ չկար: Մտա սրճարան,
գուցե այնտե՞ղ է թաքնվել: Ոչ: Սկսեցի հարցուփորձ անել մարդկանց:
Հարցրի մեր ավտոբուսի տոմսավաճառին, վարորդին, այն մարդկանց,
որոնց հետ եկել էի. ոչ մեկը չէր տեսել Նրան:

Ես տուն վերադարձա ուժասպառ և ծանր սրտով: Խեղճ երեխա: Այն
հեռավոր օրը, երբ մի բուռ հանցագործներ սանձազերծեցին այս
դաժան պատերազմը, որևէ մեկը մտածե՞ց արդյոք քո մասին, փողքիկ,
մտածե՞ց այն մասին, որ դու ստիպված կլինես միայնակ թափառել
երկրի ուղիներով և ցրտից կամ սովից մեռնել որևէ կեղտոտ
անկյունում:

Մոտենում էր գիշերը, և հյուսիսային քամին փողոցներից քշում էր
վերջին անցորդներին: Սկսվեց ոստիկանական ժամը, լսվեցին
խտալական պարեկների ծանր քայլերը: Եվ հանկարծ գիշերային
լռության մեջ ինչ-որ մեկը երկչոտ ծեծեց դուռը: Հնարավո՞ր է արդյոք:
Գուցե ինձ թվա՞ց: Բայց անհամարձակ, վեհերոտ հարվածը կրկնվեց: Ես
հույսով լի վեր թռա տեղիցս: Երբեք և ոչ մեկին, այո, երբեք և ոչ մեկին ես
չեմ սպասել այդպիսի բուռն անհամբերությամբ, ինչպես այդ տղային:
Օ՛, եթե Նա լիներ: Ես ուզում էի ապացուցել Նրան, որ իմ սիրտն ավելի
բարի է, քան Նա կարող էր կարծել: Ես բացեցի դուռը: Նա էր: Հազիվ ինձ
զսպեցի, որպեսզի Նրան չսեղմեմ կրծքիս, չհեկեկամ... Նա Նայեց ինձ և
քաշվելով հարցրեց. «Կարելի՞ է Ներս գալ, քեռի»: Ես խեղդվում էի
բերկրանքից և չպատասխանեցի: Սակայն Նա չհասկացավ, թե ինչու եմ
լռում և փորձեց իմ մեջ հայրենասիրական զգացումներ արթնացնել...

— Եթե ես փողոցում մնամ, իտալացիներն ինձ կբռնեն:

— Դե, իհարկե, մտի՛ր,— պատասխանեցի ժպտալով և մի կողմ
քաշվեցի, որպեսզի Նրան ճանապարհ տամ: Ես փակեցի դուռը: Այժմ իմ
տունը բոլորովին ուրիշ դարձավ, կարծես իր գիրկը լայնորեն բացեց այդ
տղայի առջև, ցանկանալով Նրան տալ իր ամբողջ ջերմությունը,
բարությունը, պահպանել Նրան: Ֆաշիստական երկու կայսրություն
Նրա դեմ էին հանել իրենց սարսափելի բանակները և Նրանից խլել էին
օթևանը, հացը, հանգիստը... Նրա թույլ մարմնից ծծել էին արյունը, իսկ
փողքիկ, կենդանի կմախքը Նետել էին փողոց, որպեսզի Նրան ոչնչացնի
սառնամանիքը... Բայց իմ տունը ձեռք պարզեց Նրան... Եվ կրակը
վառարանում բերկրանքով ճրճրթաց, իսկ կրակը տան հոգին է: Տունը
տղային իր գիրկն էր կանչում: Բայց շեմքից Ներս մտնելով տղան
կանգնեց և լուռումուռ Նայեց բացված սեղանին: Բազմազան

ուտելիքների տեսքը նրան շշմեցրել էր: Հավանաբար հիշելով, թե ինչ
չարն էմ ես, նա անվստահությամբ նայեց ինձ և օրորեց գլուխը:

— Ես ուտել չեմ ուզում, ցանկանում եմ միայն թաքնվել իտալացիներից:
Արցունքները դեմ առան կոկորդիս: Ես ասացի միայն.

— Կեր:

Այնժամ նրա աչքերը պայծառացան:

— Ի՞նչ,— շշնջաց տղան:

Նա վազեց սեղանի մոտ և այնպես նայեց, ասես հեքիաթային գանձ էր
տեսել... Սեղանին դրված էր հաց, ձուկ, ձու, պանիր...

— Այս բոլորը քեզ համար է,— ասացի,— ես սպասում էի քեզ:

Նա հեծկտանքի նման մի բան արձակեց և նետվեց ուտելիքի վրա՝
երբեմն չորս կողմը նայելով այն սոված շան նման, որը վախենում է, թե
մեկնումեկը կարող է իրենից խլել ոսկորը: Ես նրան մենակ թողեցի:
Միայն այժմ հասկացա, թե ինչ ասել է օկուպացիա... Ես մի պահ կարծես
շոշափում, զգում էի իմ ժողովրդի ամբողջ վիշտը, այդ վշտի ամբողջ
ծանրությունը կարծես կրում էի ուսերիս... Երբ վերադարձա սենյակ,
սեղանի վրա արդեն հացի ոչ մի փշուր չէր մնացել, իսկ երեխան քնել էր՝
ձեռքը գլխի տակ դրած: Ես զգուշորեն նրան գրկեցի, դրեցի բազմոցին և
խնամքով ծածկեցի վերմակով: Ծնկի իջնելով՝ ես երկար-երկար նայում
էի նրան...

Ես զգում էի, թե ինչպես է իմ մեջ ծնվում նոր մարդը, սիրելու ընդունակ
մարդը: Փոքր հասակից մնալով առանց հայր ու մայր, ես գրեթե չէի
իմանում, ինչ բան է սիրտը: Իմ մանկական տարիները լի էին երկյուղով:
Դպրոցում երեխաները ինձ ծաղրում էին, հաճախ ծեծում, և ես հաշտվել
էի հալածվածի դրության հետ: Ես ամեն ինչ տանում էի և միայն մի
երազանք էի փայփայում՝ որքան կարելի է շուտ մեծանալ ու վրեժ լուծել
նրանցից, ովքեր ինձ ծաղրել են շարունակ: Բայց այդ երազանքս
չիրականացավ: Հասունանալով, ես շարունակ քարշ էի գալիս
դատարաններում ունեցվածքս հարևանների ու բարեկամների
ոտնձգություններից պաշտպանելու համար... Կյանքս անընդհատ
պատերազմ էր, որի մեջ ես պաշտպանվողի դիրք էի գրավում: Ինձ վրա
հարձակվում էին, իսկ ես պաշտպանվում էի: Անվստահությունը
մարդկանց նկատմամբ դարձել էր նման կյանքի բնական հետևանքը:
Ամբողջ իմ փիլիսոփայությունը ամփոփվում էր երկու բառի մեջ՝
«Մարդը չար է»: Քանի որ բոլոր մարդիկ վատ էին, հետևաբար
անհրաժեշտ էր, որ ես ևս վատ լինեի... Եվ ես վատ էի, ու եթե չարիք էի
գործում, ապա սոսկ ահից... Երբ ցանկանում էին ինձ որևէ
ծառայություն մատուցել, ես կասկածանքով մտածում էի. «Դրա տակ
ի՞նչ է թաքնված, Էլի ի՞նչ թակարդի մեջ են ուզում ինձ զցել»: Եվ ես

հրաժարվում էի ամեն տեսակի ծառայություններից: Ինձ համար հաճելի էր զգալ, որ ինքս իմ միակ բարեկամն եմ ու միակ հենարանը: Իսկ երբ ավելի ուշ ինձ խորհուրդ տվեցին ամուսնանալ, ապա ես դրա մեջ տեսա ինձ չարիք ցանկացող մարդկանց դավադրությունը, մարդիկ, որոնք փորձում են կնոջն իմ առաջ նետել որպես խայծ: Մեր փոքրիկ քաղաքի աղջիկները, իմ կարծիքով, գայթակղիչ դուստր էին, որոնց բազմաթիվ արգելքաներով շրջապատել էին միայն նրա համար, որպեսզի ուժեղացնեն փորձությունը... Բայց ես նրանցից ոչինչ չէի ցանկանում: Չէ՞ որ Աթենքը մոտ է: Այնտեղ ամեն մարդ կարող է անհամեմատ ավելի գեղեցիկ աղջիկներ գտնել: Եվ նրանք բացահայտորեն քեզ ասում են, որ հաճույքով կգնան քեզ հետ, Եժան վարձատրությամբ: Դու երևի մտածում ես՝ ինչ անամոթն է: Ոչ, ես ոչ թե անամոթ էի, այլ վախկոտ: Ինձ համար զգվելի էր ծախու սերը, բայց ես վախենում էի պատասխանատվությունից, վախենում էի ընտանիքից, երեխաներից: Ահա թե ինչու ես այդպես էլ չճաշակեցի սերը: Ես նման էի այն ծառին, որը դեռ չծաղկած հասցրել է չորանալ: Փակվելով ինքս իմ մեջ՝ ես ապրում էի ինչ-որ շրջանակներում, որոնք ինձ բաժանում էին աշխարհից: Կյանքը ընթանում էր պղտոր հոսանքով, իսկ ես կանգնած էի նրա ափին և նայում էի այդ հոսանքին, որպես մի մեռյալ լուսանկար: Եվ հանկարծ հենց որ հայտնվեց այս երեխան, լուսանկարը կենդանություն ստացավ, շրջանակից դուրս եկավ կենդանի մարդը, որը գիտե սիրել, գիտե զգալ... Սիրո ամենամեծ հրաշքներից մեկը այն է, որ քեզ թվում է, թե դու ստանում ես, այն դեպքում, երբ իրականում տալիս ես: Այդպես էլ՝ ես: Երեխային ապաստան տալով՝ ես երջանկություն գտա, ինքս իմ աչքին բարի դարձա, մտածեցի, որ կատարում եմ ինչ-որ բարերարություն:

Ընկերս մի րոպե լռեց և ձեռքը մեկնեց դեպի շիշը՝ բաժակները լցնելու համար: Նա շիշը պահել էր սեղանից բարձր, ոսկեգույն հեղուկը կլկլում էր, բաժակների մեջ փրփրում: Բայց նրա ձեռքը դողում էր, և գինին թափվեց սփռոցի վրա:

— Դու տեսնո՞ւմ ես, թե ինչպես է դողում իմ ձեռքը,— ասաց նա գրգռված տոնով: Շիշը դրեց սեղանին, վերցրեց երկու ընկույզ և բռի մեջ ջարդեց: Կեղևը նետելով կրակը՝ նա մի պահ ինքնամոռացության մեջ հայացքը հառեց բոցի լեզուներին: Հետո թեքվեց իմ կողմը և շարունակեց.

— Այդ տղան տունս լցրեց աղմուկով, իսկ սիրտս՝ բերկրանքով: Այնքան առույգ էր, այնքան հետաքրքրասեր: Այժմ արդեն ես միայն նրա մասին էի հոգում: Շուտով նա կազդուրվեց, դեմքին հաճելի կարմրություն երևաց: Ես տղային լավ հագցնում էի, խնամում, նրա համար ուսուցիչ հրավիրեցի: Ինձ համար հսկայական բավականություն էր տեսնել, թե ինչպես է նա դասերը պատրաստում: Նա շատ ընդունակ էր և մեծ հաջողությունների հասավ: Նրա հետ հաճախ դուրս էինք գալիս զբոսանքի: Մենք շատ էինք զրուցում, և ինձ հսկայական բերկրանք էր

պատճառում, լսելով, թե նա ինչպես է կրկնում իմ խոսքերը, իմ մտքերը: Աստիճանաբար սկսեց թվալ, թե նա հենց իմ սեփական երեխան է: Եվ ես երբեք ավելի մեծ դառնություն չեմ զգացել, քան այն ժամանակ, երբ նա վերհիշում էր իր տունը, իր հարազատներին: Նման դեպքերում ես նրան կոպտորեն ընդհատում էի: Նա հասկանում էր և այլևս այդ մասին չէր խոսում: Նրա հայացքը, հավատարիմ շան պես, կարծես ասում էր՝ ես քոնն եմ: Նա ամբողջովին ինձ էր պատկանում: Նրա փոքրիկ հոգին մոմի նման փափուկ էր, միշտ պատրաստ հնազանդվելու, և ես նրանից կարող էի քանդակել, ինչ կամենայի... Որքա՞ն փառասեր է մարդը: Եվ որքա՞ն հեշտությամբ կարող է նա ջախջախել իր իսկ երջանկությունը: Ես արդեն երազում էի որդեգրել նրան, կոչել իմ ազգանունով, հարստությունս կտակել նրան: Սակայն տատանվում էի:

Մի ձայն, սկզբում թույլ, հետո ավելի համարձակ և, վերջապես, բարձր ու որոշակի, ընդհատեց իմ երազանքները: «Դե, սիրելիս, ահա և հայր դարձար, դու, որ չէիր ցանկանում ժառանգ թողնել աշխարհում: Առաջ դու քո վախկոտության պատճառով հրաժարվեցիր այն իրավունքից, որ բնությունն է տվել քեզ, իսկ այժմ ինքդ քեզ հոր տեղ ես դրել: Դու ճանապարհին մի թափառական ես գտել և ցանկանում ես մի կտոր հացով գնել նրա հոգին: Անվիճելի է, մեր ժամանակներում մարդու հոգին ոչ մի արժեք չունի: Մենք այն գտնում ենք ճանապարհին և հաշվում ենք, որ դարձել է մեր սեփականությունը, ինչպես որևէ մեկի կողմից կոտրված սովորական իր: Իսկ կհամարձակվե՞իր դու այդ բանն անել, եթե տղան հայր ունենար, կհամարձակվե՞իր նրանից գողանալ իր զավակին... Կեղծավոր, կեղծավոր... Չէ՞ որ դու նույնպիսի խայտառակ առևտուր ես անում, ինչ տեղի է ունենում սև շուկայում. դու մի աման ապուրով մարդ ես առնում...»: Իմ մեջ չար դևն էր խոսում... Եվ նա ճիշտ էր:

Ընկերս ոտքի կանգնեց և հուզված մի քանի քայլ արեց սենյակում: Հետո անսպասելիորեն ծիծաղեց:

— Իմ չար դև՞ը: Դա կեղծիք է, կեղծիք: Գուցե դու ինձ ասե՞ս, թե որտեղ է բնակվում այդ չար դևը: Ես անձամբ չգիտեմ... Ո՛չ, իմ լսած ձայնը ամենևին էլ նրան չէր պատկանում, դա իմ սեփական ձայնն էր, քանի որ ես՝ սրիկաս, փոշմանել էի իմ կատարած բարերարության համար: Եվ այդ կասկածանքները հենց իմ սեփական կասկածանքներն էին: Դևը այստեղ ոչ մի գործ չուներ: Բայց ես հավատում էի նրա գոյությանը և առարկում էի նրան. «Ասա, ի՞նչ ես ուզում ինձանից: Ես իրավունք ունեմ հպարտանալ այն բանով, ինչ տեղի ունեցավ այդ երեխայի հետ: Նա մի խղճուկ թափառաշրջիկ էր, իսկ ես նրան մարդ դարձրի: Նա ծեծում էր մահվան դռները, ես նրան փրկեցի: Ես Հունաստանին նվիրում եմ մի արժանավոր զավակ, որն առանց ինձ կկործանվեր: Իսկ դա թշվառ ու կեղեքված հայրենիքի համար փոքր նվեր չէ: Այդ օրերին մեզ էին հասնում առաջին լուրերն այն քաջագործությունների մասին, որ

կատարում էին պարտիզանները լեռներում: Չավթիչների դեմ մղված ժողովրդական պայքարում, հասարակ մարդկանց այդ հերոսական սխրագործություններում ինչ-որ հերթաթային, ոգևորիչ բան կար: Դրանք վերածնում էին մեր դարավոր ավանդները, կենդանացնում էին այն երգերն ու լեգենդները, որոնք պատմում են ամենահաղթ ճնշողների դեմ հույն ժողովրդի անձնվեր պայքարի մասին: Պարտքը հայրենիքի առջև՝ ահա թե ինչն էր մեզ համար ամենագլխավորը: Եվ ես այդ տղայի նկատմամբ իմ հոգատարությունը գնահատում էի որպես պարտքի կատարում: Թվում էր, թե իմ ամբողջ ժողովուրդն ինձ ասում է՝ «Կեցցես»: Բայց շուտով այդ ձայնը սկսեց ոչ թե դրվատել ինձ, այլ կշտամբել: «Ինչ փույթ, որ օգնել ես միայնակ մի երեխայի: Կան հազարավոր երեխաներ, որոնց համար դու ոչինչ չես արել, և կան հազարավոր ու միլիոնավոր հույն տղամարդիկ, կանայք, պատանիներ ու աղջիկներ, որոնք տնքում են ստրկության լծի տակ... Չարիքը պետք է որոնել արմատում... Ելի՛ր մարտնչելու հանուն ազատության...»: Ես լարված լսում էի այդ ձայնը, քանի որ դա այն նույն ձայնն էր, որը կենաց ու մահու անձնուրաց մարտի էր հանել իմ հազարավոր հայրենակիցներին: Ես փորձում էի առարկել. «Բայց եթե սարսափելի փոթորկից մարդը փրկել է իր կյանքը և էլի մի հույն մարդու կյանք, մի՞թե դրանով օգուտ չի բերել իր ժողովրդին, իր հայրենիքին»: Բայց անողորմ ձայնը պատասխանում էր. «Ժողովուրդը՝ դա առանձին մարդիկ չեն, այլ մեծ ամբողջություն: Եվ անհատը երջանկություն է ձեռք բերում միայն այն դեպքում, երբ այդ պայքարում զոհում է իրեն: Ոչ թե մարմինը, այլ ոգին է պետք ժողովրդին: Թող մարդիկ մեռնեն, միայն թե ապրի ազատության շունչը: Բաց աչքերդ և տես, թե հասարակ մարդիկ ինչպես են մարտնչում ազատության համար»: Ես բացեցի աչքերս և տեսա իմ ժողովրդին: Նրանց շարքում, ովքեր ելել էին մարտի, երբ ես դեռ անգործության էի մատնված, ճանաչեցի շատերին: Ես կապ հաստատեցի գաղտնի կազմակերպության հետ և արեցի այն ամենը, ինչ կարող էի: Ես փշրեցի այն շրջանակը, որն ինձ բաժանում էր ժողովրդից: Ես հարություն առա ու նետվեցի կյանքի փոթորկալից գետը, որը առինքնում էր պատանիներին ու ծերերին, կանանց ու տղամարդկանց...

Երեխայի նկատմամբ իմ հետաքրքրությունը անչափ նվազեց, ես նրա հանդեպ ամեն տեսակի պարտականություններից ազատ զգացի և, որքան էլ տարօրինակ է, դա ուրախացրեց ինձ... Նա ինձ համար դարձավ ուղղակի մեկը այն հազարավոր հույն երեխաներից, որոնց կյանքը խեղել էր ֆաշիզմը: Ես շարունակեցի հոգ տանել նրա հանդեպ, բայց արդեն առանց հոգեկան հուզումների: Իսկ ժողովրդի ձայնը ավելի ու ավելի պահանջկոտ էր ինչում. «Դա դեռ քիչ է: Դա դեռ քիչ է: Նվիրվի՛ր պայքարին ամբողջովին, ամբողջովին»: Այդ ձայնը ինձ հասնում էր լեռներից, նրանք ինձ կանչում էին իրենց մոտ: «Ե՛կ, միացի՛ր պարտիզաններին»: «Իսկ տղա՞ն»: «Մարդիկ պայքարի մեջ են մտնում,

լքելով հարազատ երեխաներին, իսկ դու չե՞ս ուզում ուրիշի երեխային
լքել: Ե՛կ, միացի՛ր պարտիզաններին»: Այդ գաղտնի ծայնը հրամայաբար
պահանջում էր, և ես այլևս չէի կարող տանը մնալ: Իսկ երեխա՞ն: Թող
նա գոհ լինի, որ այդ ժամանակամիջոցում վատ չի ապրել ինձ մոտ: Չե՞
որ ես գնում եմ, որպեսզի ազատություն բերեմ և նրա հարմար, և եթե
նա կենդանի մնա, մենք դեռ կհանդիպենք: Իսկ եթե ոչ, ապա ես
ազատություն կնվաճեմ մյուս երեխաների համար, նրանց համար,
ովքեր կենդանի կմնան: Առանձին մարդիկ՝ դա ամբողջ ժողովուրդը չէ:
Եվ ես որոշեցի լքել երեխային: Բայց չե՞ր բոլորովին վերջերս ես ուզում
էի նրան որդեգրել... Ինձ զայրացնում էր իմ սեփական
անհետևողականությունը... «Մեծ իդեալը լեռներ է, որոնց մեջ անձը
ծուլվում է իր ցանկություններին ու ձգտումներին»,— հանգստացնում էի
ինքս ինձ: Եվ ժողովրդի ծայնը ձուլվելով իմ ծայնին, հուշում էր. «Դե,
գործի՛ր ուրեմն»:

Պետք էր ազնվորեն գործել: Պետք էր երեխային ասել ամբողջ
ճշմարտությունը... Բայց ինչպես կարող էի բացել գաղտնիքը: Դա
նշանակում էր վտանգի ենթարկել կյանքդ, որ պայքարին ես նվիրել,
վտանգի ենթարկել այն ժամանակ, երբ դեռ պայքարի մեջ չես մտել:
Սրբազան պայքարը արդարացնում է նաև կեղծիքը: Եվ այդ նույն օրը ես
նրան ասացի.

— Դե՛, պատրաստվիր ճանապարհի ընկնելու:

— Ինչո՞ւ,— հարցրեց նա:

— Ես դնում եմ Աթենք: Ուզո՞ւմ ես գալ ինձ հետ:

— Գնանք: Բայց երեկոյան կվերադառնա՞նք,— նրա անմեղ աչքերը մի
պահ մշուշվեցին:

— Անպայման,— ասացի ես հաստատ,— երեկոյան կվերադառնանք:

Ես նրա պարկի մեջ ուտելիք դրեցի և մի քիչ փող տվի:

— Աթենքում դու կայցելես քո բարեկամներին,— ասացի ես,— կասես, որ
աշխատանք ես գտել:

— Չեն հավատա,— ժպտաց նա:

Իսկ ես, մտածելով այն ժամանակի մասին, երբ արդեն ինքը ինձ հետ չի
լինի, պնդեցի.

— Կհավատան: Հիմա շատ ու շատ երեխաներ են աշխատում: Գիտե՞ս,
թե որքան ծխախոտ կարող ես գնել այդ փողով: Իսկ հետո, օրինակի
համար, դու դրանք կծախես ավելի թանկ գնով և դա քեզ
կբավականացնի մի օր ապրելու համար:

Նա տարակուսանքով նայեց ինձ:

— Դուք ուզում եք, որ ես ծխախոտ վաճառեմ:

— Դե ո՛չ: Ի՞նչ ես ասում: Ես հենց այնպես ասացի... որպեսզի դու իմանաս, թե ինչպես են ապրում ուրիշ երեխաները:

Նա տազնապալից հայացքով նայեց ինձ:

— Իսկ ինչո՞ւ ենք Աթենք գնում:

— Ես այնտեղ գործ ունեմ,— պատասխանեցի: «Գործը» այն էր, որ ինձ պարտիզանների մոտ ուղարկող կազմակերպությունից փաստաթղթեր ստանամ:— Այն օրվանից սկսած, երբ մեզ մոտ եկան զավթիչները, բոլոր հույները միայն մի գործ ունեն, դուրս վռնդել նրանց: Հիշիր այդ մասին, թեպետ դու դեռ փոքր ես:

Նա այնպես նայեց ինձ, կարծես մեծ խոստում էր տալիս:

— Ե՞ս: Մի՞թե ես կարող եմ չհիշել:

«Ա՛յ, շատ լավ է,— մտածեցի ես,— մեր շարքերում հայտնվեց ևս մի փոքրիկ զինվոր: Գուցե նա էլ պետք գա Հունաստանին»: Ես կռացա ու համբուրեցի նրան:

Դա գաղտնի հրաժեշտ էր: Մենք դուրս եկանք տնից և մոտեցանք ավտոբուսին: Ճանապարհին ես փաթաթվել էի նրան և լսում էի, թե ինչպես է զարկում նրա փոքրիկ սիրտը: Այդ սիրտը հանգիստ ու վստահորեն բաբախում էր իմ կողքին, իսկ եթե այն ընկնի նոր, միայնակ ու դաժան կյանքի քառսի մեջ, ավելի ուժգին կբաբախի, հիվանդագին տազնապահար: Բայց դա արդեն ոչ մեկին չի հուզի: Խեղճ տղա: Քո նկատմամբ անզգա են եղել նրանք, ովքեր ստրկացրել են այս երկիրը, անզգա են նաև նրանք, ովքեր պայքարում են այդ երկրի ազատագրման համար: Դու մինչև վերջ քարշ կտաս թույլի ճակատագիրը: Ես զգում էի, հոգով վերադառնում եմ նրա մոտ: Ես կրկին դադարեցի նրա մեջ տեսնել տասնյակ հազարավոր տառապող երեխաներից մեկին, նա կրկին ինձ համար դարձավ իմ տղան՝ հատուկ կերպարանքով և հատուկ ճակատագրով... Առանց ինձ ի՞նչ կլինի նրան, միայնակ, մոռացված: Բայց իմ որոշումը անփոփոխ էր, և ես առաջվա նման պատրաստվում էի ահավոր սառնասրտությամբ կատարել այն հանցանքը, որ մտածել էի: Երբ հասանք այնտեղ, ուր նա մի ժամանակ կանգնեցրել էր ավտոբուսը, ես ասացի.

— Հիշո՞ւմ ես, ահա այստեղ մենք հանդիպեցինք:

— Հիշում եմ,— ժպտալով ասաց նա:

— Հիմա էլ դու կիջնես այստեղ:

— Լավ:

— Իսկ երեկոյան,— արցունքը սեղմում էր կոկորդս,— դու ինձ կսպասես այստեղ: Ես կվերադառնամ և քեզ նորից կտանեմ ինձ հետ:

Ես վարորդին խնդրեցի կանգնեցնել մեքենան, և երեխան իջավ: Ահա նա կանգնել է ճանապարհին, նոր կոստյումով, կաշվե կոշիկներով, տաք վերարկուն հագին ու մաղախը ուսին: Նա նայում է ինձ, ձեռքը բարձրացնում որպես հրաժեշտի նշան: Ես հիշեցի պատառոտված շորերով փոքրիկ թափառականին, որը մի ժամանակ ահա հենց այստեղ կանգնեցրեց ավտոբուսը... Եվ ես գիտեի, որ փոքրիկ թափառականի մասին հրաշալի հեքիաթը սրանով ավարտվեց... Երեկոյան ես վերադարձա այդ նույն ճանապարհով: Նա կանգնած էր նույն տեղը և սպասում էր ինձ: Երբ նկատեց ավտոբուսը, նրա աչքերում փայլատակեց բերկրանքը, և ընդառաջ եկավ: Նա ժպտում էր ինձ, բայց ես աչքերս փակել էի: Ավտոբուսը սլացավ նրա կողքով: Իմ ներսում ինչ-որ բան կտրվեց, բայց սիրտս արդեն երկաթե զրահ էր հագել... Տունս դատարկ էր: Այնտեղ ոչ երեխան կար, ոչ էլ ես՝ անցյալի «ես»-ը: Այնտեղ կգիշերի մի այլ մարդ և առավոտյան կգնա դեպի անհայտը:

Ընկերս լռեց: Նա դանդաղ մոտեցավ սեղանին ու վերցրեց լուսանկարի փոքրիկ, դատարկ շրջանակը:

— Այդ օրը, քնելուց առաջ, ես նկատեցի, որ այս շրջանակում չկա իմ լուսանկարը: Երեխան ինձնից թաքուն վերցրել էր: Գուցե նա ցանկանում էր հարազատներին ցոփյց տալ իր բարերարի նկարը: Իսկ գուցե և գլխի էր ընկել, որ մենք բաժանվում ենք ընդմիշտ: Ով գիտե:

Տազնապած հոգով ես հարցրի.

— Եվ դու այլևս չտեսա՞ր նրան:

— Երբեք...

— Նույնիսկ չփորձեցի՞ր գտնել:

— Ինչպե՞ս: Ախր ես չգիտեի էլ, թե որտեղ է նրա տունը: Նա կարող էր միայն պատահմամբ որևէ տեղ հանդիպել ինձ, բայց մենք այլևս չհանդիպեցինք:

Իմ մեջ եռաց հասկանալի զայրույթը:

— Չէ՞ որ դու նրան լքել ես ճանապարհի կեսին: Իսկ ինչ ճանապարհը խլում է, այլևս չի վերադարձնում:

Նա ջղային ծիծաղեց:

— Դու իզուր ես ինձ կշտամբում: Քո կարծիքով ես ի՞նչ պետք է անեի: Ամբողջ օկուպացիայի շրջանում նստեի տա՞նը, դայակությո՞ւն անեի այդ երեխային: Ոչ, սիրելիս, իմ տեղը այստեղ չէր, այլ պարտիզանների մոտ, և դա նախանձելի տեղ էր: Ես սպա դարձա, ինձ հերոս էին

անվանում: Ինձ, որը նախկինում միայն իր մասին էր մտածում... Եվ ինձ համար հաճելի է դիտել այս դատարկ շրջանակը: Այն օրը, երբ երեխան նրանից հանեց իմ լուսանկարը, մեռավ փոքրոգի եսասերը, և ծնվեց նոր մարդը, մարտիկը... Այս դատարկ շրջանակը այն գերեզմանն է, որտեղ թաղված է նախկին մարդը: Մեր երկրի ազատագրումից հետո ես գտա այս շրջանակը, դրի սեղանիս վրա, որպեսզի նա ընդմիշտ ինձ հիշեցնի մեռածի ու վերածնվածի մասին:

Նա լռեց և անհանգիստ հայացքով նայեց աչքերիս, սպասելով, թե ինչ կասեմ: Քրտիկները պատել էր նրա ճակատը: Մի քանի րոպե լռություն տիրեց: Ես չէի ցանկանում խոսել, իսկ նա այլևս ասելու բան չուներ: Բայց լռությունը ճնշում էր նրան... Նա կտրուկ շրջվեց և ինձ մենակ թողնելով, դուրս եկավ...

III

Այն գիշեր ամբողջ Ատտիկայի վրա ցնցվեց երկինքը: Մարդիկ սսկվեցին, վախենալով այն տարօրինակ զգացողությունից, թե իրենց գլխավերևում այլևս տանիք չկա: Դաշնակիցների օդանավատորմը դիմել էր մասսայական հարձակումների՝ մտադրվելով ոչնչացնել թշնամու օդանավակայաններն ու ռազմական պահեստները: Երկիրը ցնցվում էր զենիթային հրետանու համազարկերից, իսկ հեռավոր Մարուսիից¹ լսվում էին ռումբերի պայթյուններ... Դա օկուպացիայի վերջին ամառն էր: Լիալուսինը հանդարտ լուսավորել էր այդ գիշերվա բոլոր սարսափները: Նրա նուրբ, քնքուշ ճառագայթների տակ լեռները թվում էին այնքան թափանցիկ, որ դժվար էր հասկանալ, թե ինչպես են նրանք դիմացել այս քաոսում:

Երկիրը մի քանի անգամ ցնցվեց մոտիկ պայթյուններից: Այն տան բնակիչները, որտեղ ես ապրում էի, հավաքվեցին բակում և սարսափով սպասում էին վերջին րոպեին: Դողում էին ապակիները, ճռռում էին դռները... Ինքնաթիռները թռչում էին մեր գլխավերևով:

— Աստվա՛ծ, գթա մեզ ու փրկիր,— խաչակնքելով ասաց մի ծեր կին:

— Դե, հո գիժ չեն նրանք, որ ռումբ նետեն մեզ վրա,— հանգստացնում էր ինչ-որ մեկը...

— Իսկ եթե անգլիացի օդաչուն հարբա՞ծ է,— ասաց մյուսը:

— Եվ ձգտելով ցույց տալ իր արիությունը, նա ծիծաղեց: Դռան թակոցը ընդհատեց նրա ծիծաղը: Ո՞վ է: Բոլորը տագնապահար նայեցին միմյանց: Բարի բան չէր գուշակում այդ թակոցը: Մենք վախենում էինք, թե գերմանացիները կերևան այստեղ: Բայց գերմանացիները

¹ Աթենքի արվարձաններից մեկը:

պարզապէս կշարդէին դուռը, իսկ սա թակոց էր: Մի անգամ ևս: Լսվեց մի բարակ, թախանձագին ձայն.

— Բացե՛ք, եթէ դուք հույներ եք, բացե՛ք...

Այս վերհուշը ինձ տանջում էր այն պահից սկսած, երբ ընկերս սկսել էր իր պատմութիւնը երեխայի մասին... Լարված ուշադրությամբ նայելով բուխարիկին՝ ես հիշողությանս մեջ վերականգնում էի այն գիշերվա պատկերը: Եվ իմ ականջում կրկին հնչեց նրա մանկական ձայնը:

— Եթէ դուք հույներ եք, բացե՛ք...

Ես նետվեցի դեպի դարպասը և բացեցի: Իմ առջև կանգնած էր տասներկու տարեկան մի երեխա: Բայց որքա՛ն տարօրինակ էր նրա տեսքը լուսնի լույսի տակ: Նա հագել էր բանտարկյալի զուլավոր հագուստ: Ոչ մի խոսք չասելով՝ նա վազեց բակ... Մենք շրջապատեցինք նրան, հարց ու փորձ արինք: Նա փախել էր Կիֆիսյան բանտից²... Այդ բանտի մասին մենք գիտեինք: Այնտեղ գերմանացիները բանտարկում էին սալդատորներին՝ անապաստան երեխաներին, որոնք նրանց շատ նեղություններ էին պատճառում: Բեկբեկուն ձայնով երեխան պատմում էր, թէ ինչպէս ռումբը քանդել է բանտի պատը, շատ երեխաներ են փախել: Բայց գերմանացիները փնտրում են նրանց: Նա խնդրում էր մի գիշեր թաքցնել իրեն... Առավոտյան ինքը կգնա... Նա թախանձագին մեզ էր նայում իր խելացի աչքերով: Տանտերը ասաց.

— Տուն մտի՛ր...

— Ո՛չ, ո՛չ... Նրանք կխուզարկեն տունը...

Նա մի հայացք նետեց նշենու բարձր ծառին: Եվ մինչ մենք կհասկանայինք, թէ ինչ է ուզում անել, նա արդեն բարձրանում էր ծառը: Վերևից ասաց շնչասպառ.

— Գալիս եմ, փախե՛ք...

Եվ իրոք, փողոցից լսվեցին ձայներ, այնուհետև դարպասը բացվեց ոտքի հարվածներից: Ներս մտավ մի գերմանացի՝ ատրճանակը ձեռքին: Նա չարությամբ ինչ-որ բան գոռաց, բայց մենք ոչինչ չկարողացանք հասկանալ: Ահա նա մի հայացք գցեց նշենու ծառին և նկատեց երեխային: Նա բարձրացրեց ատրճանակը և երեխային հրամայեց իջնել:

— Նայն... պառավ շուն,— ասաց երեխան էլ ավելի բարձրացավ վեր:

— Իջի՛ր,— խնդրեց վախեցած տանտերը,— դու մեզ բոլորիս կկործանես: Նա քեզ ոչ մի վատ բան չի անի,— և ցանկանալով լավություն անել գերմանացուն, ասաց.— գուր, գուր,— որ նշանակում էր, թէ դու, իբր, լավ մարդ ես:

² Աթենքի արվարձաններից մեկը:

Գերմանացին էլի ինչ-որ բան գոռաց, ավելի կատաղեց, բայց երեխան դարձյալ վեր էր բարձրանում: Ինչի՞ վրա է հույսը դրել: Ի՞նչ է սպասում:

— Հեռացե՛ք,— բղավեց նա մեզ,— ես հիմա այդ ֆաշիստի գլխին մի այնպիսի օյին խաղամ...

— Իջի՛ր, խելագար,— բացականչեց տանտերը,— նա քեզ կգնդակահարի, իսկ դու կկործանես մեզ...

— Մի՛ վախենա, քեռի... Նրան ասա, «կլիպսի», «կլիպսի»³, եթե ցանկանում ես, որ նա քեզ հասկանա: Իմ մասին մի՛ մտածիր... Նրա հախից ես ինքս կգամ:

— Կլիպսի... կլիպսի... մեքենայորեն կրկնեց տանտերը, և գերմանացին էլ ավելի կատաղեց: Նրա կոկորդը պատռվում էր գոռում-գոչունից, նա բարձրացրեց ատրճանակը և նշան բռնեց:

Թրը՛խկ: Ի պատասխան՝ ծառից ծիծաղ լսվեց:

— Չդիպավ... բայց այս մեկը ուղիղ փորո՞ կլցնեմ:

Այս խոսքերի հետ երեխան մի ձեռքով կախվեց ճյուղից, իսկ մյուսով գերմանացու վրա շարտեց ինչ-որ մի ծանր առարկա: Դա երկաթե գնդակ էր: Հարվածը այնքան անսպասելի էր, որ գերմանացին հազիվ կարողացավ գլուխը մի կողմ շրջել: Գնդակը դիպավ նրա ուսին: Գերմանացին տնքալով վայր գցեց ատրճանակը: Երեխան արագ ներքև իջավ և օրորվեց ճյուղի վրա: Ահա, ահա նա կցատկի պարսպի վրայից և կթաքնվի: Գերմանացին կատաղեց: Ցավը հաղթահարելով՝ նա կռացավ, ձախ ձեռքով վերցրեց ատրճանակը և կրակեց ամբողջ պահունակը:

Գնդակը երեխային դիպավ հենց ցատկելու պահին: Ձեռքերը թափահարելով՝ նա գլխիվայր ներքև գլորվեց: Սարսափելի հարվածից նրա գանգը ճեղքվեց, արյունը ներկեց գետինը: Գերմանացին սկսեց ոտքերով կատաղորեն տրորել նրա անշունչ մարմինը:

— Գո՛ւթ... գո՛ւթ... դու կամարադ ես... — ամբողջ մարմնով դողալով ասաց տանտերը,— նա կլիպսի է... կլիպսի... թափառաշրջիկ... բո՛ւմ, բո՛ւմ. բանտ... ստոր անգլիացիները... գո՛ւթ, կամարադ... գո՛ւթ...

Անհասկանալի է, թե նա երբ հասցրեց տուն մտնել և վերադառնալ. նա գերմանացուն մեկնեց սկուտեղը, որի վրա դրված էր մի բաժակ ջուր, մի շիշ կոնյակ, բաժակներ... Այդ ողորմելի սկուտեղը բռնել էր երկու ձեռքով, վախենալով վայր գցել, այնպես որ դողում էր: Գերմանացին խմեց ջուրը և ցանկացավ հեռանալ: Հետո, շրջվելով, վերցրեց շիշը, խմեց մի մեծ կում ու բռունցքի հարվածով սկուտեղը վայր գցեց

³ Գերմանացիներն այդպես էին անվանում անապաստան երեխաներին:

տանտիրոջ ձեռքից: Ապա նայեց մեզ և բարձրաձայն քրքջաց:
Ծիծաղում էինք և մենք, հապա ինչպե՞ս: Հեռանալիս չմոռացավ
կոնյակի շիշը գրպանը դնել: Մեռած երեխան տարածել էր ձեռքերը,
կարծես ցանկանալով առմիշտ գրկել հողը: Հնչեցին շչակները: Ամբողջ
շրջապատը լցված էր այդ ոռնոցով: Օդային տազնապը ավարտվեց: Ես
գետնից բարձրացրի երկաթե գունդը: Հիշատակ պատերազմից: Իսկ
հաջորդ օրը տանտերը ինձ հանձնեց մի լուսանկար:

— Ահա այն բոլորը, ինչ ես գտա այն խեղճի գրպաններում... Գուցե սա
նրա հոր լուսանկա՞րն է... Ի՞նչ իմանաս:

Դա իմ ընկերոջ լուսանկարն էր, և ես պահեցի ինձ մոտ:

Մեր սակավաթիվ և կարճ հանդիպումների ժամանակ ես երբեք ոչինչ
չեմ ասել ընկերոջս այդ դեպքի մասին: Ճիշտն ասած, այն ժամանակ
ծանր հոգսերի մեջ ես նույնիսկ մոռացել էի այդ մասին:

Բայց մի անգամ, երբ կարճ ժամանակով պետք է կանգ առնեի այդ
քաղաքում, ես լուսանկարը վերցրի ինձ հետ: Ուզում էի բացահայտել
նրա գաղտնիքը և լուսանկարը վերադարձնել տիրոջը: Ես չէի
կասկածում, որ գոհված երեխան այն նույն տղան է, որին նա թողել էր
ճանապարհին, երբ մեկնում էր լեռները: Ծանր զգացումով սպասում էի,
թե ընկերս երբ դուրս կգա մյուս սենյակից: Ես վեր կացա և լուսանկարը
դրեցի շրջանակի մեջ: Լուսանկարը իսկ և իսկ համապատասխանում
էր շրջանակի չափսերին: Ես երկար նայում էի նիհար ու վշտալից
դեմքին, որն ապակու տակից թափանցիկ հայացքով ինձ էր նայում:

Ուրեմն, դու կարծում ես, որ այն ժամանակ մեռար և վերածնվեցիր
որպես միանգամայն նոր մա՞րդ: Սո՛ւտ է: Դու եղել ես ու մնում ես նույն
փոքրոգին և նույն ողորմելի եսասերը: Քանի որ քո սրտում երբեք սեր չի
եղել դեպի մարդը, դեպի բոսորագույն արյուն ունեցող մարդը, արյուն,
որ հոսում է ճեղքված գանգից, երբ մարդուն գնդակահարում են... Դու
պնդում ես, թե քեզ ոգևորել են մեծ գաղափարները: Օ՛ր, եթե դա այդպես
լիներ: Երեխային քել ճանապարհի՛ն, երբ չորս կողմը սով է, ու գնալ
ազատություն նվաճելու՞... դու դա հերոսությո՞ւն ես անվանում: Եվ դեռ
շարունակում ես քեզ հերո՞ս կարծել: Իսկ ի՞նչ կյանքով ես ապրում
հիմա: Կեղծ, եսասիրական, մենակյացի կյանքով... Այն մարդը, որին դու
մեռած ես կարծում, չի մեռել: Նայի՛ր, ապրում է քո առջև, այդ շրջանակի
մեջ, որը առաջվա նման քեզ բաժանում է մյուս մարդկանցից: Երեխան
վրեժ է առնում քեզանից...

Իմ թիկունքում լսվեց սրտակեղեք մի ձայն.

— Իմ փոքրի՛կը...

Ես չէի նկատել, թե ընկերս ինչպես ներս մտավ: Շրջվեցի: Նա չռված, սարսափահար աչքերով նայում էր լուսանկարին, կարծես իր առջև տեսիլք էր կանգնած:

— Ինչպե՞ս, ինչպե՞ս է սա ընկել քո ձեռքը,— հարցրեց նա խուլ ձայնով:— Դու ի՞նչ գիտես նրա մասին: